

KIRAATLERİN NAHİV İLMİNİN
TEŞEKKÜLÜNE ETKİSİ
THE EFFECT OF QIRÂET ON ARABIC SYNTAX

ALAADDİN ŞÜKÜR

[Öğretim Görevlisi, Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Beleğatı ABD.
Lecturer, PhD., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity,
Department of Arabic Language and Rhetoric;
alaaddinsukur@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2445-9644>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26 Mart/Marc 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Haziran/June 2019

Yayın Tarihi / Published: 18 Haziran/June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 46 *Sayfa / Pages:* 25-57

Atf/Cite as: Şükür, Alaaddin. "Kıraatlerin Nahiv İlminin Teşekkülüne Etkisi-The Effect of Qirâet on Arabic Syntax". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 46 (Haziran-June 2019): 25-57.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.544745>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Kıraatlerin Nahiv İlminin Teşekkülüne Etkisi*

Öz: Kur'ân-ı Kerim, Allah Teala tarafından tebliğ ve tebyin edilmek üzere görevlendirilen Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumun sahip olduğu Arap diliyle indirilmiştir. Kur'ân Arap dili lehçelerinin tamamını kapsamakla birlikte, daha ziyade Arapların en fasihi olan Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur. Yaşayan her dil gibi Arap dilinin de kendine özgü gramer kuralları vardır. Araplar tarafından Kur'an'ın nüzûlünden önce bilinen nahiv kaideleri kullanımına ihtiyaç duyulmadığı için zamanla unutulmuştur. Unutulan bu kurallar Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünden sonra kısa dönemde onu hatalı okuyuşlardan (lahn) koruma zarureti sebebiyle tekrar ortaya çıkarılmış ve bu sayede nahiv ilmi kurulmuştur. Dileler nahiv ilminin kurulmasında olduğu gibi kaidelerin de taylandırılmasında da Kur'ân-ı Kerim ve onun kıraatlerinden oldukça faydalanmışlardır. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerim'in farklı kıraatlerinin, bazı nahiv kaidelerinin konulmasına, tespit edilen kuralların teyit edilmesine, bir kısmının redd edilmesine, bazı ırâb kurallarının çeşitlendirilmek suretiyle zenginlik kazanmasına, birtakım yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına olan etki ve katkıları incelenmeye çalışılmıştır.

26

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Nahiv, Kur'ân-ı Kerîm, Kârî, Kıraat, Kural ve Kıyas.

The Effect of Qirâet on Arabic Syntax

Abstract: The Holy Qur'ân has been revealed in Arabic, the language used in the community in which the Prophet lived who was charged by God to convey and explain. Although the Qur'ân encapsulates all Arabic dialects it was mostly revealed with the Quraysh dialect, which has been the most accurate of them. Like every language, Arabic has its own grammatical rules. Before the revelation of the Qur'ân, the nahiv principles known by the Arabs and have been forgotten later because there was no need to use them. Shortly after the revelation of the Qur'ân, the grammatical rules that have been forgotten were re-discovered and Arabic syntax was created because of the fact that it should be protected from false re a-

* Bu çalışma 2018 tarihinde sunduğumuz "Kur'ân-ı Kerim'in Nahiv İlmine Etkisi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır./This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The Effect of the Qur'an on the Syntax Science" (PhD Dissertation, Ondokuz Mayıs University, SAMSUN/Turkey 2018).

dings (lahn). The philologists, as in the establishment of this science, in the elaboration of its rules have benefited greatly from the Qur'ân and its different readings. In this study, we aim at analyzing the effect of pronunciation differences in the reading of some Qur'ânic verses on the establishment of some nahiv principles, verification of rules, rejection of some of them, enrichment of some rules through diversification and the emergence of new approaches.

Keywords: Arabic Syntax, Qur'ân, Qâari, Qırâet, Rule.

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını okuma biçimini (eda keyfiyetini)¹ ve bu kelimelerdeki ittifak ve ihtilafları, râvîlerine nispet ederek inceleyen bir ilim dalıdır.² Kıraatlarla Kur'ân-ı Kerim'in nüzülü arasında kuvvetli bir bağ vardır. Zira Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuş, Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ı sahabelerine nazil olduğu gibi okumuştur. Sahabeler de Kur'ân'ı Hz. Peygamberden öğrendikleri şekilde okumuşlar, gittikleri her ülke ve şehirde Kur'ân'ı insanlara öğrendikleri gibi öğretmişlerdir. Kendilerinden tâbiiler, onlardan da kıraat imamları Kur'ân'ı nazil olduğu

¹ "Eda keyfiyeti", Kur'ân kelimelerinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren kâri'ler yoluyla ağızdan ağıza pratize edilerek gelen tüm okumaları ifade eder. Harflerin telaffuzundaki kelimelerin ifade kalıplarına kadar tüm ayrıntılar, bu kapsam içinde bir anlam ifade eder ki bu da yüz yüze eğitimi gerekli kılan ve kıraat ilmini diğer ilimlerden ayıran önemli bir özelliktir. bkz. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 1. Baskı. (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 12.

² İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed, *Müncidü'l-mukriîn ve müşsidü't-tâlibîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 3; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâfi, *İthâfu fudâlâi'l-beşer bi'l-kıraati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şabân Muhammed İsmâil, 1. Baskı (Beyrut: Mektebetü'l-Külliyyât'l-Ezheriyye, 1987), 1: 67; Muhammed Abdül'azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty), 1: 405; Necib Muhammed, İbrâhîm Âl İsmâil, *'İlmu'l-kıraat, neş'etihû, etvâruhû, eseruhû fi'l-'ulûmi's-şer'iyye*, thk. Abdül'azîz b. Âli's-Şeyh, 1. Baskı (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 2000), 27; Ebu'l-Kâsım Ali, Nüveyrî. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 32; Ahmed Kâsım, Abdurrahmân, "Eserü'l-kıraati'l-Kur'âniyye fi tevcihi'l-ma'na't-tefsîrî", *Mecelletü Câmî'ati'l-Enbâr li'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, (Ramâdî: ty.), 30; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 2. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 61; Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, (Samsun: 2013), 17.

yedi harf üzere öğrenmişler. Bu durum tedvin dönemine kadar devam etmiştir. Kıraat ilmi, Kur'ân'ı yakından ilgilendirdiği için Kur'ân ilimlerinin en önemlisi sayılmıştır.³

Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Mekke'de Kur'ân'ın nüzulüyle başlayan ve hicrî birinci yılın sonlarında ortaya çıkan kıraat'ın kaynağı Allah (c.c.) tarafından Cebrâil aracılığıyla Hiz. Peygamber'e indirilen vahiyydir. Bu ilmin temeli Cebrâil'in ilk vahiy olan "Yaratana Rabbinin adıyla oku" (Alak 96/1) âyetini okuyup Resûllah'a okutmasıyla atılmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ın ilk kârîsi Hiz. Peygamber, onun ilk talebeleri de sahabelerdir.⁴

Kur'ân kelimelerinin telaffuzundaki değişikliklerle bu kelimelerin eda keyfiyeti hususunda hazf, isbât, fasl, vasıl, sâkin kılma, imâle ve işmâm gibi hususlarda kıraat imamlarının ihtilaflarını ele alarak incelemeyi konu edinen kıraat ilminin⁵ gayesi ise, kıraat imamları tarafından okunan ve Hiz. Peygamber'e kadar ulaşana sahih kıraatleri, zayıf ve mevzû olanlardan ayırarak öğretmek⁶, vahyin ilk muhatabı olan Hiz. Peygamber'in Kur'ân kelimelerini ashabına okuduğu şekilde gelecek nesillere ulaştırarak orjinal telaffuzu korumaktır.⁷

Kur'ân-ı Kerim ve Arap dilinin lahdan⁸ korunması için İslâm'ın ilk döneminde kurulan nahiv ilmiyle⁹ kıraatler arasındaki ilişkiyi inkâr

³ Abdülhâdi, el-Fadlî, *el-Kıraatü'l-Kur'âniyye*, 4. Baskı (Gadir: Merkezül-Gadir, Beyrut 2009), 9.

⁴ Muhammed Ahmed Müflih el-Kudât v.dğr, *Mukaddimâtü fi 'ilmi'l-kıraat*, 1. Baskı (Amman: Cem'yyetü Ummâlî'l-Matâbii't-Teâvuniyye, 20019), 48.

⁵ Şihâbüddin Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme. *el-Mürşidu'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-azîz*, tlk. İbrâhîm Şemseddin, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2003), 18; Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, 1: 67; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraati*, 4. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002), 235.

⁶ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, 1: 67.

⁷ Necatî Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 16; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 15-16.

⁸ Sözlükte lahr; dil, lehçe, üstü kapalı konuşma, meyletme, anlama, bir sözün anlamı, sözün üslûbu, söyleniş tarzı, eğimi, kırımı, güzel konuşma, nağme, ezgi, makam, sözü başından sonuna kadar anlama, birine söz anlatmak, sözde, kıraatte, irabta hata yap-

etmek mümkün değildir. Arap dili ve nahiv ilmiyle ilgili eserlerin neredeyse tamamında Kur'ân'ın muhtelif kıraat vecihlerini rastlamak mümkündür. Kıraatler, temel bir istişhâd unsuru olarak Arap diline ve nahve dayanak teşkil eden en önemli şahit ve kural koyucunun kural koyma sürecinde asla vazgeçemeyeceği ve muhatabın görmezden gelemeyeceği bir kaynak niteliğindedir. Dilbilimciler ve nahiv âlimleri, eserlerinde dil ve nahivle ilgili meselelerde kıraatlerden faydalanmışlar, görüşlerini destekleme ve muarızlarının görüşlerini tenkit ya da geçersiz kılma sürecinde kıraatlere başvurmuşlardır. Bu nedenle kıraatler, dilciler ve nahiv bilginleri tarafından bir nahiv kuralı için ya temel kaynak veya teyit edici bir mesnet olarak kullanılmıştır. Kimi zaman da aynı âyet için rivayet edilen farklı kıraatlerden biri bir kuralı, diğeri de başka bir kuralı temellendirmek için kullanılmıştır.¹⁰

Kıraatlerin nahiv ilmiyle ilişkisi, nahvin Kur'ân'la olan ilişkisiyle ilintilidir. Sağlam bir senetle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilmesi ve Mushaflardan biriyle uyum sağlaması şartlarının yanında, nahiv kurallarına bir yönüyle de olsa uyması, kıraatlerin sahihliği için şart koşulmuştur. Bu itibarla kıraatleri nahiv ilmiyle ilişkili kılan en önemli etken budur.¹¹ Dolayısıyla Nahiv ve kıraat ilimleri birbiriyle doğrudan irtibatlı

mak ve sözün maksudını anlamak manalarına gelmektedir. Istilahta ise kelimelerin telaffuzunda, vezin ve manalarında, cümlelerin tertibi ve düzeninde ölçüyü aşmak, i'raa aykırı davranmak, dilde ve kıraatte gramer hatası yaparak doğrudan yanlışla meyletmek demektir. Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, 2. Baskı (Mısır: Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 1972), 5: 239; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 8:53-55; Muhibuddîn Ebû Feyz es-Seyyid Muhammed Mürteza el-Hüseynî el-Vâsîfî el-Hanefî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Kuveyt: 1975), 9: 231-232; Ahmed Muhammed Abdü's-Semî el-Hafeyân, *Eşheru'l-musta lahât fi fenni'l-edâ ve'l-kıraat*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, 1. Baskı (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 165-167.

⁹ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşhuri'n-nuhât*, (Dâru'l-Menâr, ty. 1991), 9.

¹⁰ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 1. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 167-168.

¹¹ Muhammed Semîr Necîb el-Lebedî, *Eseru'l-Kur'ân ve'l-kıraat fi'n-nahvi'l-'arabî*, 1. Baskı (Beirut: Dâru'l-Kütübî's-Sakâfiyye, 1978), 329-330.

ilimlerdir. Şöyle ki: Nahiv, Kur'ân kıraati üzerindeki düşüncenin bir ürünü olup âlimlerin Kur'ân çalışmaları esnasında vardıkları düşünce olgunluğunun bir yansımasıdır.¹²

Nahvin ilimleşme sürecinde kıraatler etkin rol oynamıştır. Zira nahiv âlimleri, istikrâ (tüme varım) metoduyla belirledikleri nahiv kurallarına ters düşen herhangi bir kıraatle karşılaştıklarında o kıraati ya reddetme yoluna gitmişler ya da nahiv kaidelerinde tadile giderek başlangıçta belirledikleri temel kural hakkında "şöyle de olsa caizdir" diyerek kıraatleri nahve dâhil etmişlerdir.¹³

1. Kıraatlerin Bazı Nahiv Kurallarının Vaz' Edilmesine Etkisi

Kıraat farklılıkları, birçok nahiv kaidesinin ortaya konmasına doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmiştir. Bu kaideler bir şahıs ya da bir nahiv ekolüne nispet edilmeyen genel kurallar, bir şahıs ya da bir ekole nispet edilen kurallardır.¹⁴ Kıraat farklılıklarına dayandırılan bazı kurallar şunlardır:

1.1. Şart Cümlesine ف /Fâ veya و /Vav ile Atfedilen Muzâri Fiilin Merfû, Mansûb ve Meczûm Olması

Nahivciler şart cümlesine atfedilen muzâri fiilin irabı konusunda bazı âyetleri delil alarak merfû, mansûb ve meczûm olabileceğini savunmuşlardır.

"İçinizdekini ve inanmadığınızı da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilemediğini bağışlar, dilediğine azap eder." (el-Bakara 2/284) âyetindeki şarta matuf muzâriyi kıraat imamlarından İbn 'Âmir (ö. 118/736), Ebû Ca'fer (ö. 130/748), Yakûb (ö. 205/821) ve Âsım (ö. 127/745), فَيَغْفِرُ /feyagfiru şek-

¹² Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecühâ fi dirâsâti'l-lügati ve'n-nahv*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1986), 20; Abdülâl Salim Ahmed Muhtar Ömer Mekrem, *Eseru'l-kıraati'l-Kur'âniyye fi'd-dirâsâti'n-nahviyye*, (Kuveyt: Müessesetu Ali Cerrâh es-Sabâh, 1978), 55.

¹³ İnanç, *Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 175-176.

¹⁴ Lebedî, *Eseru'l-Kur'ân ve'l-kıraat*, 347.

linde “merfû”, İbn Abbâs (ö. 68/687) فَيَغْفِرُ /feyağfire şeklinde “mansûb”, A‘meş (ö. 148/765) ve diğer kârîler ise فَيَغْفِرُ /feyağfir şeklinde “mezcûm” okumuşlardır. Nehhâs (ö. 207/823), Ebû Ca‘fer’in فَيَغْفِرُ /feyağfire şeklindeki “mansûb” kıraatinin İbn Abbas ve A‘rec’ten mervî olduğunun söylendiğini, Basralı dilcilere göre gizli bir نُ/en ile mansûb olduğunu ve manaya atfedildiğini ancak lafza atfedilmesinin daha daha doğru olduğunu söyler.¹⁵ İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise ف/fâ ve و/vav harflerinde sonra gelen muzâri fiil şart fiiline atfedilince mezcûm, ayrı bir cümle kabul edilince merfû; gizli نُ/en ile vücûben mansûb olduğunu belirtir.¹⁶ İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Yakub ve ‘Âsım’a göre ise اِنْ تُبْدُوا şart, يُحَاسِبُنْكُمْ cevaptır. A‘meş ve diğer kârîlerin mezcûm kıraatine göre فَيَغْفِرُ fiili يُحَاسِبُنْكُمْ ibaresinden bedeldir. Görüldüğü gibi âyetteki يُغْفِرُ muzâri fiili atıf harflerinden ف/fâ ile âyetin şart kısmı olan اِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُنْكُمْ بِهِنَّ اللهُ cümlesine atfedilmiş ve bu yüzden “mezcûm”, ayrı bir cümle kabul edildiği için “merfû”, نُ/en-i muzmere ile “mansûb” okunmuştur.¹⁷

مَنْ يُضِلِلِ اللهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَنْزَهُمْ فِي طَعْنَانِهِمْ يَغْمَهُونَ “Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola getirecek kimse yoktur. Allah onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar.” (el-A‘râf 7/186) âyetindeki يَنْزَهُمْ/yezeruhum muzâri fiilini kıraat imamlarından ‘Âsım, Ebû ‘Amr ve Yakûb “merfû”, Hamza, Kisâî ve Halef يَنْزَهُمْ/yezerhum şeklinde “mezcûm” okumuşlardır. Bu kıraat aynı zamanda Kûfe halkının kıraatidir. Nâfi (ö. 169/785), Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr (ö. 120/738) ve İbn ‘Âmir ise يَنْزَهُمْ/nezuruhum şeklinde

¹⁵ Ebû ‘Amr ‘Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyysîr*, 85; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-‘aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabba (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 2: 237; Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele Ebû Zur‘a, *Hucceü'l-kıraat*, thk. Saîd el-Afkânî 5. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1979), 152; Ebû Bekir Ahmed, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 249-250; Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer el-Havârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfan hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.), 1: 325-326; İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Celâleddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, ty.), 4: 213; Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur‘ân*, thk. Halid Ali 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l Maarif, 2008), 118.

¹⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 313.

¹⁷ Ebû Zür‘a, *Hucce*, 152.

okumuşlardır.¹⁸ Görüldüğü üzere âyette يَنْزَهُمْ/yezeruhum muzâri fiili atıf harflerinden و /vav ile şart cümlesi olan لَمْ يَضِلَّ اللهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ lafzına atfedilmiş ve bu yüzden kârîler tarafından يَنْزَهُمْ/yezeruhum şeklinde “mezcûm”, ayrı bir cümle kabilinde “merfû”, أَنْ/en-i muzmere ile “mansûb” olarak okunmuştur.¹⁹

1.2. Şart Fiilinden Sonra Gelen Muzâri'nin Nasbında تَمَّ/Sümme'nin ف /Fâ ve و /Vav Gibi Amel Etmesi

“Kim Allah’a وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah’a düşer.” (en-Nisâ 4/100) âyetindeki تَمَّ/sümme’den sonra gelen يُدْرِكُ yüdrîku fiilini Hasen el-Basrî (ö. 110/728), يُدْرِكُ/yüdrîke şeklinde “mansûb” okumuştur.²⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144) fiilin “mansûb” kıraatinden bahseder; ancak bu kıraatin kime ait olduğundan söz etmez.²¹ Kûfeli nahivciler bu kuralı Hasen el-Basrî’nin mansûb kıraatinden almışlardır. Nehhâs, تَمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ “Sonra kendisine ölüm yetişirse” ifadesinin öncesine atfedildiğini, cevap olamayacağını şu şekilde açıklar: تَمَّ/sümme ikinci cümleyi birinciden uzaklaştırır. ف/fâ ise ikinci cümleyle birinciyi birbirine yaklaştırır. Bu bakımdan âyetteki cevap cümlesi وَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ “şüphesiz onun mükâfatı Allah’a aittir.” ifadesidir.²²

1.3. Zan ve İhtimal İfade Eden Fiiller ile Muhaffef أَنْ/En'den Sonra Gelen Muzâri Fiilin Mansûb veya Merfû Oluşu

“(Bu yaptıklarında) bir bela olmayacağını sandılar.” (el-Mâide 5/71) âyetindeki تَكُونُ fiilini Kûfeli âlimler ile Kıraat imamlarından Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâi “merfû”, İbn Kesîr, Nâfi, Âsım ve İbn Âmir

¹⁸ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur’ân*, 334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 12: 273.

¹⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 213; İbrahim Âl İsmâil, *İlmu'l-kıraat*, 414-415.

²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e’ârib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülmecid, (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ty.), 1: 119; Lebedî, *Eseru'l-Kur’ân ve'l-kıraat*, 349-350.

²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 545-546.

²² Nehhâs, *İrâbu'l-Kur’ân*, 203-204. Geniş bilgi için bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 546.

ise تَكُونُ/tekûne şeklinde “mansûb” okumuşlardır.²³ Nehhâs'ın, nahivciler'in merfû kıraati tercih ettiklerini ifade etmesi, Ebû Ca'fer'in de nahivciler tarafından kabul edilen merfû kıraatin daha güzel olduğunu söylemesi, حَسِبَ ve benzerlerinin ef'âl-i kulûb'dan olması suretiyle subût ifade ettiği tezine dayanmaktadır. Buna göre bu dilciler nasbın cevazını buna bağlamaktadırlar.²⁴ Üşmûnî (ö. 918/1513) tercih edilen kıraatin nasb kıraati olduğunu söyler.²⁵ Fiilin تَكُونُ/tekûne şeklinde mansûb oluşu tartışılmazken merfûluğuna tartışma konusu olmuş, أَنْ/en'den önce zan ve ihtimal ifade eden fiillerin kullanılması halinde sonraki fiilin merfû ve mansûb olmasının caiz olduğu hükmüne varılmıştır. Bu bağlamda, buradaki أَنْ/en'in nasb eden bir adet mi yoksa أَنْ/enne'nin muhaffefi mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Ferrâ'ya (ö. 207/823) göre buradaki أَنْ/en muzâri fiili nasb eden أَنْ/en-imasdariye eğil, أَنْ/enne'nin muhaffefidir ve fiilin merfû olması caizdir. Zira o, âyetin أَلَّا تَكُونُ فِئْتَةً şeklindeki kıraatini tercih ederek, لَا/lâ yerine لَيْسَ/leise'nin gelmesinin daha doğru olduğunu, dolayısıyla fiilin merfû ve mansûb kullanılabileceğini söyler.²⁶ Ahfeş'e (ö. 215/830) göre أَنْ/en-i muhaffefeden önce عَلِمَ ve اسْتَيْقِنَ gibi “kesin bilgi ifade eden” fiillerin kullanılması halinde, kendisinden sonraki fiilin mutlaka merfû olması gerekir.²⁷ Konuyu kapsamlı bir şekilde inceleyen İbn Hişâm (ö. 218/833) nasb edatlarından bahsederken أَنْ/en edatının kendisinden sonra gelen bir fiili nasb edebilmesi için, öncesinde bulunan fiilin “رَأَى، وَجَدَ ve عَلِمَ” gibi bilgi ifade eden fiillerden değil, حَسِبَ ve ظَنَّ gibi zan ifade eden fiillerden olması gerektiğini; buna göre fiilin merfû ve mansûb olabileceğini söyler ve yukarıdaki âyeti buna delil gösterir.²⁸ Nahiv bilginleri أَنْ/en-i masdariyenin, öncesinde bilgi ifade eden fiillerin bulunmaması

²³ Ebû Bekir İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb' fi'l-kirâat*, thk. Şevki Dayf, (Kahire: Dâru'l-Maarif, ty.), 247. İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 255.

²⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 241.

²⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Uşmunî (Menhecû's-Sâlik) ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ty.), 3: 551.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3. Baskı (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1: 448-449.

²⁷ Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmûd Karaa, 1. Baskı (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 1: 129.

²⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, (İstanbul: Arslan Yayınları, ty.), 55.

halinde muzâri fiili nasb edeceğini, zan ifade eden fiillerin bulunması halinde ise muzâri fiilin mansûb ya da merfû olmasının da mümkün olabileceği kuralını, söz konusu âyetteki iki farklı okuyuşa binaen getirmişlerdir. Genel kural أَنْ/en-i masdariyeden sonra gelen muzâri fiillerin mansûb olmasıdır. Ancak أَنْ/en-i masdariyeden önce başka bazı fiillerin bulunması halinde, istisnâî bir durum ortaya çıktığı için merfû okunması mümkündür.²⁹

1.4. أَنْ/En-i Muhaffefe'nin, Şeddeli Olan أَنْ/İnne Gibi Amel Etmesi

Nahivciler arasında tartışılan konulardan biri de أَنْ/inne'nin tahfiften sonra amel edip etmeyeceği meselesidir. Bir görüşe göre, أَنْ/en tıpkı أَنْ/inne gibi ismini nasb, haberini ref eder. Diğer bir görüşe göre ise değişen أَنْ/inne işlevini yitirdiği için amel etmez. Bu tartışmada taraflar birbirlerine karşı aşağıdaki âyetin farklı kıraatlerini delil göstermişlerdir.

34

OMÜİFD

Bu kural Basralı nahivcilere ait kurallardandır. Onlar söz konusu kuralı كَلَّا لَمْ يُؤْفَيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ “Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir.” (Hûd 11/111) âyetinden çıkarmışlar ve kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Nâfi, Zührî (ö. 124/742) ve Süleyman b. Erkam’ın âyetteki وَأَنَّ/ve inne lafzını وَأَنَّ/ve in şeklinde şeddesiz olarak okumalarını referans almışlardır. Zira onlar burada elif-nûn maddesinin aslının أَنْ/inne olduğu konusunda hemfikirler.³⁰ Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Ahfeş de Medine halkının da كَلَّا/in küllen şeklinde okuduklarını, أَنْ/in'in tıpkı أَنْ/inne gibi amel ettiğini kabul ettiklerini söylerler.³¹ Kisâî, وَأَنَّ/ve كَلَّا kıraatini kabul etmez ve neye istinâden bu şekilde okunduğunu bilmediğini belirtir.³² Kûfeli nahivciler, أَنْ/inne'nin yapı bakımından üç harfli olması, mâzi file benzemesi, mâzi fiil gibi fet-ha üzere mebnî olması nedeniyle amel ettiğini, dolayısıyla أَنْ/inne'nin أَنْ/in şeklinde muhaffef olması durumunda bu benzerliğin ve dolayısıyla

²⁹ İnanç, *Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 213.

³⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 433; Dâni, *et-Teyâsîr*, 126; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 416; İbnü'l-Cezeî, *en-Neşr*, 2: 290-291.

³¹ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun, 2. Baskı (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1982), 2: 140; Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 390.

³² Geniş bilgi için bkz. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 433-434.

asıl-fer‘ ilişkisi bakımından kıyasın bozulup işlevini yitireceğini ve amel etmeyeceğini söylerler. Basralı nahivciler, Kûfeli nahivcilerin bu görüşüne karşı çıkararak âyetin *وَأَنْ كَلَّا لَمَّا لِيُؤْفِقِيَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* mansûb kıraatini buna delil göstermişler ve *وَأَنْ* in’in tıpkı *وَأَنَّ*/inne gibi amel ederek ismini nasb, haberini ref’ ettiğini ifade etmişlerdir.³³

1.5. *إِلَى* /İlâ Harf-i cerinin Te’kit İçin Zâid Olarak Gelmesi

إِلَى/ilâ harfi “intihâu’l-ğaye/bir şeyin sınırının sona erdiğini” ifade eden bir harf-i cerdir. Bu harf-i cerin nadiren de olsa te’kit için “zâid” olarak kullanıldığı, ancak bu durumun kıyâsî/kurallı bir durum olmayıp az sayıda ki bazı istisnâ örneklerle sınırlı olduğu söylenmiştir.³⁴ *فَأَجْعَلْ أُمَّيَّةً مِنَ النَّاسِ* (Rabbimiz!) İnsanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.” (İbrâhim 14/37) âyeti buna delildir. Mücâhid (ö. 324/935) ve bazı kârîler *تَهْوَى* fiilini “mansûb” olarak *تَهْوَى*/tehvâ şeklinde okumuşlar. Ferrâ, *إِلَى*/ilâ harfinin te’kit için “zâid” olarak gelmesinin mümkün olduğunu söyleyerek *تَهْوَى* fiilini *تَهْوَى* şeklinde okuyan kârîlerin kıraatini *رَدِفَ لَكُمْ* okuyuşuna benzeterek buna delil getirmiştir.³⁵ Bazı âlimler ise, Ferrâ’nın aksine *تَهْوَى*/tehvâ fiilinin meyletmek manasında olduğunu ve *إِلَى*/ilâ’nın zâid olmadığını söylemişlerdir.³⁶ İbn Hişâm, bu durumun tartışmaya açık olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Zemahşerî de *هَوَى* fiilinin mef’ûlünü *إِلَى*/ilâ harfi

³³ Kemaleddin Ebî'l-Bekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Saîd el-Enbârî en-Nahvî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*, 4. Baskı (Mısır: Dâru'l-İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, 1961), 1: 195-196; Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdülâl Salim Mekrem, (Kuveyt: Müessersetü'r-Risâle, 1992), 2: 184.

³⁴ Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4: 231; Ahmed b. Abdennur el-Meâlekî, *Rasfu'l-mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, (Dimeşk: Matbaatu Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985), 193; Ahmet Yüksel, *Kur'ân-ı Kerim'de Harfler ve Edatlarla Te'kid*, 1. Baskı (Samsun: Etik Yayınları, 2011), 114-115.

³⁵ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 2: 78; Yüksel, *Harfler ve Edatlarla Te'kit*, 114.

³⁶ Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim 2. Baskı (Halep: 1972), 4: 234.

³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1: 76.

ceri ile aldığı söylemiştir.³⁸ Bu durumda **إِلَيْهِمْ** lafzı **تَهْوَى** fiilinin mef'ûlü olur.

1.6. İbtidâ ل /Lâmı'nın أَنّ/Enne'nin Haberinin Önünde Kullanılması

“Senden önce gönderdiğimiz bütün Peygamberler de şüphesiz yemek yer, çarşıda pazarda gezerlerdi.” (el-Furkân 25/20), âyetiyle ilgili olarak Müberred (ö. 286/900) **لَيَأْكُلُونَ** deki ibtidâ lâmı'nın **أَنَّ**/enne'nin haberinin başına gelmesine Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) bu âyetteki kıraatine göre cevaz vermiştir. Zira Saîd b. Cübeyr **إِلَّا**/illâ'dan sonra gelen, **إِنَّهُمْ**/innehüm lafzının hemzesini **إِنَّهُمْ**/ennehüm şeklinde fethalı okumuştur. Şayet buradaki hemzenin harekesi kesre olsaydı kurala aykırı bir durum söz konusu olmazdı. Çünkü **إِنَّ**/inne'nin haberinin başına ibtida lâmı gelmesi bilinen bir kullanım şeklidir. Fakat ibtidâ lâmı **أَنَّ**/enne'nin haberinin önünde kullanılmaz. Müberred'in dışındaki dilcilere göre buradaki lâm, ibtida lâmı değil, zâidedir. Bu bakımdan İbn Hişâm, Saîd b. Cübeyr'in kıraatine göre ibtida lâmının **أَنَّ**/enne' nin haberinin önünde kullanılabilmesi için bir ölçü olmayacağını söyler.³⁹ Nahivcilerin tamamı **إِنَّ**/inne'den sonra lâmın kullanılması halinde **إِنَّ**/inne'nin harekesinin kesre olacağını söylerken Ali b. Süleyman (ö. 851/1480), Muhammed b. Yezîd'den **إِنَّ**/inne'den sonra lâm gelse de hemzenin harekesinin **أَنَّ**/enne şeklinde fetha olmasının caiz olduğunu nakletmiştir.⁴⁰

1.7. Recâ Fiilinden Sonra Kullanılan Sebep ف /Fâsı'nın Muzâri Fiili Nasb Etmesi

Bu konuda **وَقَالَ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعُ إِلَى آلِهَةِ مُوسَى** “Firavun dedi ki: “Ey Haman! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de, Musa'nın ilahını görürüm.” (el-Mü'min 40/36-37) âyeti delil alınmıştır. Kıraat imamlarından Hafs (ö. 180/796) ve A'rec (ö. 117/735) âyetteki **أَطَّلِعُ** merfû muzâri fiili **أَطَّلِعُ**/ettalia

³⁸ Zemaşerî, *Esâsü'l-belâga*, (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1965), 708-709.

³⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1: 233.

⁴⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 663.

şeklinde “mansûb”, diğer kâriler ise “merfû” okumuştur.⁴¹ Recâdan sonra gelen sebebiyet fâ’sının muzâri fiili nasb etme kuralı Hafs’ın فَاطَّلُ/feettalia şeklindeki “mansûb” kıraatine istinaden koyulmuştur.⁴² Bu kıraate göre أَطَّلُ muzâri fiili sebep ifade eden ف tarafından nasb edilmiştir. Bu durumda fiilden önce sanki gizli bir أَنْ/en veya لـ/ta’lil lâmi geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre fiil أَنْ أَطَّلُ/en ettalia veya لـ/لاَطَّلُ/li ettalia şeklinde “mansûb” olur. Ebû Ca’fer her iki kıraat arasındaki mana farklılığını şöyle izah eder: “Mansûb kıraate göre mana ‘Ne zaman yollara, göklerin yollarına erişirsem işte o zaman Musa’nın Rabbine ulaşır ve onu görürüm’; Merfû kıraate göre ise ‘Belki böylece yollara, göklerin yollarına, yollara ulaştıran vasıtalara, bu vasıtalara ulaştıktan sonra da Musa’nın Rabbine ulaşırım’ şeklinde anlaşılır.⁴³

2. Bazı Kuralların Onaylanmasında Kıraatlerden Yararlanılması

Kıraatlerin etkisi sadece nahiv kaidelerinin ortaya konması sınırlı değildir. Kıraatler nahiv kurallarının teyit edilmesinde de etkili olmuştur. Dileciler, dil hakkındaki görüşlerini ve ortaya koydukları nahiv kurallarını Kur’ân, hadis, şiir ve nesirden ulaşabildikleri delillere dayandırarak tespitlerini güçlendirmişlerdir. Bu bakımdan kıraatler her ne kadar ilk dönem dilecilerin istişhadında birincil derecede söz konusu değilse de, daha sonra kurallar netleşmeye başladıktan sonra kâriler ve âlimler için görüşlerini ve kaidelerini destekledikleri önemli bir kaynak olmuştur. Basra, Kûfe ve Şam uleması, görüşlerini ve belirledikleri dil kurallarını kıraatlerden ulaşabildikleri delillerle genişletmişlerdir. Kıraat demek zaten onlara göre Kur’ân demektir. Dolayısıyla kıraatlerle nahiv kurallarına delil getirme haddizatında bizzat Kur’ân’la delil getirmez.⁴⁴ Bu konuda dikkat çeken bazı örnekler şunlardır:

⁴¹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 365; Ebû Zur’a, *Hucce*, 631.

⁴² İbrahîm Âl İsmâil, *‘İlmu’l-kıraat*, 414.

⁴³ Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâ tîhu’l-gayb*, 2. Baskı (Tahran: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.), 27: 66-67.

⁴⁴ Lebedî, *Eseru’l-Kur’ân ve’l-kıraat*, 353-354.

2.1. حَتَّى /Hatta'dan Sonra Gelip Şimdiki Zamana Delalet Eden Muzâri Fiilin Merfû ve Mansûb Oluşu

Nahiv bilginleri, حَتَّى/hatta'dan sonra gelen muzâri fiilin mansûb mu yoksa merfû mu olacağı konusunu tartışmışlar, bu tartışmalar çerçevesinde kıraatlara geniş yer vermişler, tartışmalar neticesinde حَتَّى/hatta'dan sonra gelen muzâri fiilin “mansûb” ve “merfû” olduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁵

“Peygamber ve onunla beraber olan mü'minler, Allah'ın yardımını ne zaman? diyecek kadar darlığa, zorluğa uğrayıp sarsılmışlardı.” (el-Bakara 2/214) âyetindeki حَتَّى/hatta'dan sonra gelen muzâri fiili, Haremeyn halkıyla kıraat imamlarından Nâfi, Mücâhid ve Medine halkından bazıları يُقُول/yekülü şeklinde “merfû”, Kûfe halkı, Hasen, İbn Ebî İshâk, Ebû 'Amr ve diğer kârîler ise يَقُول/yekülü şeklinde “mansûb” okumuştur.⁴⁶ Ferrâ, Arap dilinde حَتَّى/hatta'dan sonra gelen fiilin merfû ve mansûb olmak üzere iki durumundan söz eder ve bunu şöyle izah eder: “Eğer حَتَّى/hatta'dan önce kullanılan esas fiil süreç ifade eden mâzi fiil ise حَتَّى/hatta'dan sonraki muzâri “mansûb” olur. Şayet حَتَّى/hatta'dan önce kullanılan esas fiil süreç ifade etmeyen/olup biten mâzi fiil ise sonraki muzâri “merfû” olur.⁴⁷

Bu kural Nâfi'nin, حَتَّى/hatta'dan sonra gelen muzâri fiili حَتَّى يُقُول/hatta yekülü şeklindeki “merfû” kıraatiyle teyit edilmiştir.⁴⁸ Zira o, buradaki muzâri fiili mâzi fiil manasında قَالَ الرَّسُولُ şeklinde düşünmüştür. Ebû 'Amr يُقُول'un mâzi يُقُول'nün ise gelecek zaman ifade ettiğini söyler. Bu durumda حَتَّى/hatta'dan sonra gelen يَقُول gelecek ifade eden muzâri fiil hâl/durum zarfına işaret etmektedir. Bu iki fiil arasında ihtilafa düşülünce nasb kıraati tercih edilir. Haremeyn halkı, Kûfe halkı, Hasan

⁴⁵ Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 17-18.

⁴⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 25; İbn Haleveyh, *el-Hucetü fi'l-kıraati's-seb'*, thk. Abdülâl Salim Mekrem 3. Baskı (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1979), 95; Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşfu an kıraati's-seb'*, thk. Muhyiddin Hamza 3. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 289.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 132-135.

⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1: 126.

el-Basrî, İbn Ebî İshâk (ö. 117/735) ve Ebû ‘Amr حَتَّى/hatta’dan sonra gizli bir أَنْ/en geldiğinden hareketle istikbal manasında حَتَّى يَقُولُ şeklinde “mansûb” okumuşlar, Ebû Ubeyde de (ö. 209/824-?) bu kıraati tercih etmiştir.⁴⁹ Zemahşerî, mansûb kıraatin gelecek, merfû kıraatin ise şimdiki zaman manası ifade ettiğini söyler.⁵⁰ Zerkeşî’ye göre, eğer âyette حَتَّى يَقُولُ/hatta yekûle kıraatıyla şimdiki zaman kastedilmişse cümle mâziye atfedilmez, şayet gelecek zaman kastedilmişse حَتَّى/hatta’dan sonra gelen fiil “mansûb” olur.⁵¹ Âyetin merfû kıraatini Hicaz lehçesine dayandıran Sîbeveyh’e (ö. 180/796) göre, anlam bakımından حَتَّى/hatta’dan önceki cümlede söz edilen fiilin حَتَّى/hatta’dan sonra gelen fiile sebep olup olmayacağına göre merfûluk veya mansûbluğuna hükmedilir. Cümlede fiilin sebebi حَتَّى/hatta ise kendisinden sonra gelen fiil “merfû”, değil ise “mansûb” olur. Ona göre سِرْتُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ “Güneş doğuncaya dek yürüdüm” cümlesindeki حَتَّى/hatta’dan önceki yürüme fiili حَتَّى/hatta’dan sonraki cümlede ifade edilen güneşin doğması olayına sebep olamayacağı için, burada fiilin حَتَّى تَطْلُعَ /hatta tetlua şeklinde “mansûb” okunması gerekir.⁵² İbn Hâleveyh (ö. 370/980), âyeti حَتَّى يَقُولُ/hatta yekûle şeklinde okuyan kişinin وَزُلْزَلُوا/ve zülzilû lafzıyla maziyi, حَتَّى يَقُولُ/hatta yekûlu merfû kıraatıyla de şimdiki zamanı kastetmiş olduğunu ifade eder.⁵³ Görüldüğü gibi İbn Hâleveyh’in değerlendirmesi bizim üzerinde durduğumuz konu olan ve حَتَّى/hatta’dan sonra gelen, şimdiki zamana işaret eden muzâri fiilin “merfû” oluş kaidesini teyid etmektedir.

2.2. أَنَّ/Enne’nin لَعَلَّ/Lealle Manasında Kullanılması

أَنَّ/enne fiile benzeyen harflerdendir. Bu harfler, müteaddî fiilin ref ve nasb şeklindeki ikili ameline uygun şekilde cümlelerin yapısında ve manasında değişiklik yaptıkları için fiile benzetilmişlerdir. Bunlar isim cümlesinin başına gelerek isimlerini nasb, haberlerini ref ederler. Diğer taraftan أَنَّ/enne tevkid ifade eder ve cümlelerin anlamını pekiştirir. Ancak bazı

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 90; İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 227.

⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 253-254.

⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 4: 272.

⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 25; Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 90-91.

⁵³ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 95-96.

“İنا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَعْلَالَ وَسَعِيرًا” Şüphesiz biz, kâfirler için zincir, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.” (el-İnsan 76/4) âyetindeki *سَلَاسِلًا/selâsilen* kelimesi gayri munsarif olduğu için kârîler tarafından tenvinsiz okunduğu halde, munsarif olarak tenvinli de okuyanlar da bulunmaktadır.⁶¹ Kıraat imamlarından Nâfi, Ebû Bekir ve Kisâî *سَلَاسِلًا/selâsile* kelimesini munsarif olan *أَعْلَالَ/eğlâlen* kelimesine uyumu sebebiyle *سَلَاسِلًا/selâsilen* şeklinde, Übey b. Ka’b, Ebû Amr, Hamza ve diğer kârîler ise tenvinsiz olarak *سَلَاسِلًا/selâsile* şeklinde okumuşlardır. Doğru olan Hamza’nın çoğunluğa uyarak *سَلَاسِلًا/selâsilâ* şeklinde elif üzere durduğu rivayetidir. Çünkü Medîne ve Kûfe halkının Mushaflarında elif ile yazılıdır. Bu kıraatin doğruluğu Arapların sözleriyle ispatlanmıştır. Tenvinli olarak okuyanlar, Kûfe’lilerden Kisâî ve bazılarının Arapların *أَفْعَلْ/efale* hariç bütün gayri munsarif kelimeleri munsarif yaptıklarını söylemelerini bu kıraatlerine delil göstermişlerdir. Diğer bir delil ise, bazı usulcülerin şiirde kullanımı caiz olan her şeyin Arap dilinde kullanımının da câiz olduğunu söylemeleridir. Zira onlara göre şiir Arapların divanıdır ve konuştukları dilin aslını oluşturur, dolayısıyla Arapların konuşmalarının dışında bırakılması imkânsızdır. Üçüncü bir delil ise gayri munsarif bir kelimenin yanında munsarif bir kelime bulunduğu zaman gayri munsarif kelimenin munsarif olan kelimeye tabi olacağı iddasıdır.⁶²

Bu kural, hem Nâfi, Ebû Bekir ve Kisâî’nin tenvinli kıraati hem de A‘meş b. Mehrân’ın kıraatiyle teyit edilmiştir. Zira A‘meş, *وَقَالُوا لَا تَنْزُرْ إِلَيْكُمْ* “Şöyle dediler: ‘Sakin ilahlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süva’ı, Yeğus’u, Ye’uk’u ve Nesr’i⁶³ asla bırakmayın” (Nûh 71/23) âyetinde gayri munsarif olan *يَعُوثُ* ve *يَعُوقُ* özel isimlerini *نَسْرًا/nesren* kelimesine uyumu sebebiyle *يَعُوثًا* ve *يَعُوقًا* şeklinde okumuştur.⁶⁴

⁶¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, 3: 214; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 654-655; Ebû Zür’a, *Hucce*, 737-738.

⁶² Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur’ân*, 1239.

⁶³ Vedd, Süva, Ye’uk ve Nesr, Nûh Peygamber’in kavminin taptığı putların adlarıdır.

⁶⁴ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur’ân*, 1239; Üşmûnî, *Menhecü’s-sâlik*, 2: 542; Örnekte görüldüğü gibi bazı kârîler, gayri munsarif kelimeleri cümledeki ahenk ve uyumu dikkate alarak tıpkı munsarif kelimeler gibi tenvinli olarak okumuşlardır. Onlar bunu insicamın ve cümle-

2.4. Fail ve Mef'ûlün Yer Değiştirmesi

Arap dilinde fiil cümlesinin başlıca öğeleri fiil, fail ve mef'ûldür. Normal şartlar altında mef'ul fiilden sonra gelir. Fail ile mef'ûlün yer değiştirmesi veya ikisi arasına başka bir kelimenin girmesi, hatta mef'ûlün hem failin hem de fiilin önüne geçmesi mümkündür.

“فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ” (el-Bakara 2/37) âyeti bunun örneklerindedir. Kıraat imamlarının tamamı âyeti bu şekilde okurken İbn Kesîr, “فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ” “Âdeme Rabbi tarafından bir takım talimatlar geldi.” şeklinde okumuştur.⁶⁵ Birinci kıraate göre /آدم/Âdemü fail, /كَلِمَاتٍ/kelimâtin mef'ûl; ikinci kıraate göre /آدم/Âdeme mef'ûl, /كَلِمَاتٍ/kelimâtün ise faildir. Her iki kıraate göre anlam hemen hemen aynıdır. /آدم/ kıraatine göre âyet “Adem Rabbinden bir takım talimatlar aldı”, /آدم/ kıraatine göre ise, “Âdeme Rabbi tarafından bazı talimatlar verildi” manasındadır. Zira Rabbinden birtakım talimatlar alan da, kendisine Rabbi tarafından bazı malumatlar verilende Hz. Adem'dir.⁶⁶ Çünkü fail ile mef'ûl yer değiştirmiştir. Ferrâ da Ebû Zür'a gibi her iki okuyuşun aynı manaya geldiğini, bunun /فَقَدْ نَلَيْتُهُ, وَمَا نَالَكَ فَقَدْ نَلَيْتُهُ/ kabilinde olduğunu, Arapların /تَلَقَّيْتُ رَبِّي وَ تَلَقَّيْتُ رَبِّي/ dediklerini söyleyerek, /لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ/ “Benim ahdim zalimleri kapsamaz” (el-Bakara 2/124) âyetindeki /ظَالِمِينَ/ kelimesinin İbn Mes'ûd ve Talhâ b. Musarrıf'ın /ظَالِمُونَ/zâlimûne şeklindeki merfû kıraatini buna örnek gösterir ve /نَلَيْتُ خَيْرَكَ وَ نَالَيْتُ خَيْرَكَ/ şeklinde tefsir eder.⁶⁷ İbn Hâleveyh, her iki kıraatin Arap dil kurallarına uygun olup, burada dilcilere göre, fiilde müştereklik diye nitelendirilen durumun söz konusu olduğuna işaret eder.⁶⁸

42

OMÜİFD

deki ahengin bozulmaması için yapmışlardır. Ayrıca bu kıraatler, cümlede anlam bozukluğuna da yol açmamıştır.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 211; Ebû Zür'a, *Hucce*, 94-95.

⁶⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Ensârî, *el-Câmi' u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967), 1: 323.

⁶⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 28-67; Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 154; Ebû Zür'a, *Hucce*, 94.

⁶⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 75.

2.5. Sıfatın Hazf Edilmesi

Nahiv bilginleri *وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا* “Çünkü onların arkasında, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.” (el-Kehf 18/79) âyetini bu kurala delil getirerek âyette mevsuf konumundaki *سَفِينَةٍ*/sefînetin kelimesinin sıfatı olan *صَالِحَةٍ*/sâlihatin kelimesinin hazfedildiğini söylemişlerdir. Âyet sıfatıyla birlikte *كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا* şeklindedir. Bu kural İbn Abbas’a (r.a.) ait olduğu söylenen *وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا* “Çünkü onların arkasında kullanılmaya elverişli her gemiyi zorla alan bir kral vardı” kıraatıyla teyit edilmiştir.⁶⁹

وَإَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا (Ey Muhammed!) “Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik.” (en-Nisâ 4/79) âyetinde ise Zerkeşi, mevsuf olan *رَسُولًا*/resûlen kelimesinden sonra gelen ve sıfat konumunda bulunan *جَامِعًا*/câmian lafzının hazf edildiğini söylemektedir.⁷⁰ Buna göre âyet sıfatlı şekli dikkate alındığında *وَإَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا جَامِعًا* (Ey Muhammed!) “Seni tüm insanlara bir peygamber olarak gönderdik” manasına gelir.

2.6. Mef’ulün Bih’in Failin Yerine Geçip Geçmemesi

Sıbeveyhi ve takipçileri, cümlede mef’ulün bih bulununca zarf, masdar ve mecrûr gibi öğelerin failin yerine geçip, naib fâil olamayacağını söylerken Kûfeli dilciler, öğelerin failin yerine geçebileceğine hükmetmişler. Ahfeş de naib konumundaki ismin önce gelmesi şartıyla bunları desteklemiştir.⁷¹

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin” (el-Câsiye 45/14) âyeti mef’ulün bih’in fail’in yerine geçtiğine

⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebib*, 2: 627; Zerkeşi, *el-Burhân*, 3: 156; Muhammed Reşit Özbalkçlı, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 158.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2: 155-156.

⁷¹ Bkz. Üşmûnî, *Menhecü’s-sâlik*, 1: 184; Lebedî, *Eseru’l-Kur’ân ve’l-kıraat*, 357.

örnek gösterilmiştir. Bu kural Ebû Ca'fer el-Kârî'nin (ö. 130/747-48) لِيَجْزَى örneğiyle gösterilmiştir. Bu kural Ebû Ca'fer el-Kârî'nin (ö. 130/747-48) لِيَجْزَى قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ şeklinde kıraatiyle teyit edilmiştir. Zira âyetteki قَوْمًا/kavmen lâfzı mef'ûlün bih'tir. İbn 'Âmir, Hamza, Kisâî, Yahyâ b. Visâb, A'meş ve Halef لِيَجْزَى /linüczkiye Nâfi, Ebû 'Amr ve Âsım لِيَجْزَى/liyecziye diğer kârîler ise لِيَجْزَى/liyüczâ şeklinde okumuştur.⁷² Ebû Ca'fer el-Kârî'nin, لِيَجْزَى/liyecziye fiilini لِيَجْزَى/liyüczâ şeklindeki meçhul kıraatine göre mef'ûlün bih olan قَوْمًا/kavmen failin yerine geçerek naibu fâil olmuştur. Ferrâ, لِيَجْزَى/liyüczâ kıraatinin zahiren lahn olduğunu söyler.⁷³ Ebû İshâk da bu kıraatin Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Basralıların tamamına göre lahn olduğunu, sadece Kisâî'nin şâz olarak قَوْمًا الْجَزَىءُ لِيَجْزَى manasında cevaz verdiğini ifade etmiştir.⁷⁴

Burada yeri gelmişken belirtelim ki yedi kıraat dışında kalan birçok okuyuşun şâz (kural dışı) sayıldığı için kabul edilmeyerek reddedildiği görülmektedir. Ancak İbn Cinnî, yedi kıraat dışında kalan kıraat vecihlerini dikkate alarak dışlanmalarına tepki çekmek amacıyla "el-Muhteseb" adlı eserini yazmış ve bu tür kıraatlere yer vermiştir. İbn Cinnî, bu kıraatlerin şâz kabul edilmesi ve kur'ân tilaveti yapılmamasını kabul etmiş fakat şâz kavramı hakkında olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Zira ona göre bu kıraat vecihleri de yedi harfe dâhildir.

İbn Cinnî, Arap dili kurallarına uymayan bazı kıraat vecihleri hakkında yapmış olduğu açıklamalarda da şâz tanımını olumsuz anlamda kullanmıştır. Ayrıca ona göre, şâz kıraatlerden bir kısmı rivayete değil içtihadı dayanmaktadır. İbn Cinnî, çoğunluğun kıraatini oluşturan yedi kıraatin baskınlığını kabul etmekle birlikte bunların dışındaki okuyuşların tefsir açısından asla ihmal edilmemesi gerektiği kanaatindeydi. Zira

⁷² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 969; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 372; Ebû Zü'r'a, *Hucce*, 660-661; Âyet bazı kârîler tarafından قَوْمًا لِيَجْزَى şeklinde de okunmuştur. Ancak Ebû İshâk, bu kıraatin Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi ve tüm Basralılara göre lahn (hata) olduğunu söylemiştir. Ferrâ bu kıraatin zahirde lahn olduğunu, Basralı dilcilere göre ise hem zahir hem de bâtında lahn olduğunu söylemiştir. bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 46. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 969.

⁷³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 46.

⁷⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 969.

şâz kıraatlerin dilsel bağlantısının yanında anlama olan etkisi de yabana atılmamalıdır.⁷⁵

İbn Cinnî, *فَأَسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ* (el-Cumua 62/6) terkiibini izah ederken Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mesûd ve Übey b. Ka'b'a dayandırdığı *فَأَمَّضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ* kıraatinin bu cümleyi tefsir ettiğini söylemiştir. Ona göre, *فَأَمَّضُوا* kıraati âyetteki *فَأَسْعُوا* emir fiilinden maksadın koşun anlamında değil "gidin" manasında olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ Bu örnekte olduğu gibi şâz bir kıraat bazen sahîh bir kıraat kadar açıklayıcı rol üstlenmektedir. Bu bakımdan bu tür kıraatlerin gramere dâhil edilmsi gerektiği kanaatindeyiz.

Kıraat farklılıklarını bazen Kur'ân'a uymaması normal bir durumdur. Bu asla Kur'ân'da gramer hatası olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu durum lehçe farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Nahvin kıraatlerden birini ya da bir diğerini dikkate alarak şekillenmesi, ilim haline gelmesi, tamamen doğal olmayan, kişisel tercihlerin yanında pek çok harici etkenlere bağlı olarak gelişen, insani faktörleri de içine alan bir süreçten ibarettir. Dilcilerin dil kurallarını tespit sürecinde, yaşadıkları çevrede yaygın olan kıraatleri dikkate alarak tespit ettikleri kaidelerde kıraatlerin dilini esas almaları gayet doğaldır. Diğer taraftan ilk nahivcilerin çoğunun kârî olduğu dikkate alındığında okudukları kıraate baskın olan dilsel unsurların, vaz ettikleri nahiv kaidelerine yansması kaçınılmaz olmuştur. İncelenen örnekler çerçevesinde görülmüştür ki; kıraatler kimi zaman yeni bir kural vazında temel kaynak olarak kullanılmış, kimi zamanda var olan kuralların gerekçelendirilmesinde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bazen genel kuralın istisnalarını oluşturan durumlarda temel belirleyici olmuş, bazen de Arapların kullandıkları nahiv kuralları hakkında farkındalık yaratmada, şâz kuralları gün yüzüne çıkarmada çok önemli bir katkı sağlamıştır.

⁷⁵ Bayram Demircigil, *İbn Cinnî'nin el-muhtesebinde şâz kıraatlere yaklaşımı*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: XIX. Sayı: 35 (Haziran 2017).

⁷⁶ Ebu'l-Feth 'Osman b. Cinnî, *el-Muhteseb*, thk. Ali b. Necdî Nâsîf Abdülfettah İsmâîl Şelbî (Dâru Sezkin li't-Tıbaati ve'n-Neşr 1986), 2: 231-232.

Lehçelere ait olgulara yer vermek suretiyle farklı bölgelerde yaşayan Arapların muhtelif kullarımları arasında irtibat kurmaya özen göstermiştir.⁷⁷

3. Kıraatlerin Bazı Kuralların İptal Edilmesine Etkisi

Kıraatlerin etkisi, sadece nahiv kurallarının ortaya konması ve bu kuralların kıraat farklılıklarına dayandırılmasıyla sınırlı değildir. Birçok konuda kıraatler, nahiv kurallarının reddedilmesinde de etkili olmuştur. Nitekim bazı nahivciler, uygun bulmadıkları nahiv kurallarını reddetme hususunda kıraatlere güvenerek muarızlarına karşı kendilerini kıraatlerden getirdikleri delillerle savunmuşlardır.⁷⁸ Bu konuda şunlar örnek teşkil etmektedir:

3.1. حَيْثُ /Haysu Edatının, Sadece Damme Üzere Mebnî Oluş Kuralının Reddedilmesi

46
OMÜİFD
حَيْثُ/haysu mekan zarfıdır ve temel kural olarak nasb mahallinde damme üzere mebnîdir.⁷⁹ Ancak حَيْثُ 'haysu edatının damme üzere mebnî oluşu kuralı, وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ "Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felakete götüreceğiz." (el-A'râf 7/182) âyetindeki مِنْ حَيْثُ/min haysü lâfzının bazı kârîler tarafından حَيْثُ/min haysi şeklindeki mecrûr kıraatlerine binaen i'râbına cevaz verilerek reddedilmiştir. Bazıları bu kıraate dayanarak حَيْثُ/haysü'nün mebnî değil, mu'reb olduğuna hükmederler. Zerkeşî, حَيْثُ/haysü'nün مِنْ حَيْثُ şeklindeki mecrûr kıraatiyle kesre üzere mebni olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu vurgular ve اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يُجْعَلُ رَسُولًا لَهُ "Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir" (el-En'âm) âyetinde حَيْثُ/haysü'nün حَيْثُ/hayse şeklinde mansûb olarak da okunduğundan bahseder.⁸⁰

⁷⁷ İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 275.

⁷⁸ Lebedî, *Eseru'l-Kur'ân ve'l-kırâat*, 360.

⁷⁹ حَيْثُ'nün diğer kullarımları için bkz. Antuvan ed-Dahdâh, *Mu'cemu Lugati'n-Nahvi'l-'Arabî*, mür. Corc Mitri Mesih 1. Baskı (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1993), 147.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1: 132; Süyûtî, *Hem'ul-Hevâmi*, 3: 205-206.

3.2. Muzaf Olan Mübhem Zaman Zarflarının Mebnîliği ve Mu'rebliği

İsimler muzaf olmak suretiyle muzafun ileyh olan kelimenin özelliklerini kazanırlar. Ta'rif, tahsis, tahfif ve mebnîlik bu özelliklerden sadece bir kaçıdır. Buna göre muzaf olan mu'rab bir kelime mebni bir kelimeye muzaf olduğunda mebnîlik özelliği kazanır. İzafet öncesi mu'rab olmasına rağmen mebnî bir kelimeye muzaf olan “يوم/yevm ve ساعة/saa” gibi mübhem isim-i zamanların mebnîlik ve mu'rablığı, mebni olmayan bir kelimenin izafet yoluyla mebnîlik kazanması meselesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda gündeme gelen kıraatleri dikkate aldığımızda konunun; mübhem isim-i zamanların ^لiz kelimesine ve fiil cümlesine muzaf olması şeklinde iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Fiili mâziye muzaf olan mübhem isim-i zamanların mebnîliğinde herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak mu'reb muzâri fiil ve isim cümlesine muzaf olan mübhem isim-i zamanların mebnîlik ve mu'rebliği, rivayet edilen farklı kıraatler sebebiyle tartışılmıştır.⁸¹ Şöyle ki:

“Emrimiz geldiğinde Salih'i ve onunla iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle o günün rezilliğinden kurtardık.” (Hûd 11/66) ^لوَهُمْ مِنْ قَرَعِ يَوْمِيذٍ أَمْتُونَ “Onlar o gün korkudan emindirler.” (en-Neml 27/89) ^ليَوْمِيذٍ مِنْ عَذَابٍ يُقْتَدَى مِنْ عَذَابِ يَوْمِيذٍ “Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse, o günün azabından kurtulmak için oğullarını fidye olarak vermeyi ister.” (el-Meâric 70/11) Bu âyetlerde geçen ^ليَوْمِيذٍ kelimelerini İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve İbn Âmir kendisinden önceki kelimenin muzafun ileyhi olarak ^ليَوْمِيذٍ/yevmiizin şeklinde okumuşlardır. Âsım ve Hamza, ilk ikisini ^ليَوْمِيذٍ/yevmiizin üçüncüsünü ise ^ليَوْمِيذٍ/yevmeizin şeklinde okumuşlardır. Kisâî, her üçünü de ^ليَوْمِيذٍ/yevmeizin şeklinde okumuştur. Nâfi, bir rivayete göre her üçünü de Kisâî gibi ^ليَوْمِيذٍ/yevmeizin şeklinde, bir diğer rivayete göre ise İbn Kesîr,

⁸¹ Bkz. İnanç, *Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 187.

^ل nasb mahallinde isim ve fiil cümlesine muzaf olarak zaman zarfıdır. Genellikle mazi fiile muzaf olur. Muzâri fiile muzaf olması az görülür. ^ليَوْمِيذٍ ve ^ليَوْمِيذٍ kelimelerinde olduğu gibi zaman zarfına muzaf olarak gelir. bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1: 89; Dahdâh, *Mu'cem*, 10.

Ebû Amr ve İbn Âmir gibi يَوْمِيذٍ /yevmiizin şeklinde okumuştur.⁸² Sîbeveyhi, mebniye muzaf oldukları için mebni olduklarından dolayı Halil b. Ahmed'in bu kelimeleri Kur'ân'da geçtikleri her yerde يَوْمِيذٍ /yevmeizin şeklinde okuduğunu söyler.⁸³ Zemaşerî de يَوْمٌ kelimesinin إِذْ /iz'e muzaf olduğu için يَوْمٌ /yevme şeklinde okuduğunu belirtmiştir.⁸⁴ Görüldüğü gibi müphem ism-i zamanlar her üç âyette de farklı şekillerde okunmuştur. Bu kıraatler, müphem ism-i zamanların mu'rab olduklarını göstermektedir.

Basralı dilcilere göre isim cümlesi ve muzârî fiile muzaf olan mübhem ism-i zamanlar mu'rebtirler mebni olmaları caiz değildir. Kûfeli dilcilere göre ise mübhem ism-i zamanlar, ister mâzi fiile ister muzârî fiile muzaf olsun hem mebni hem de mu'rab olmaları caizdir.⁸⁵ Kûfeli dilcilerin benimsediği müphem ism-i zamanların mebni de olabileceği kuralı, kıraat imamlarından Nâfî'nin صَنَعْتُهُمُ الصَّالِحِينَ يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّالِحِينَ قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّالِحِينَ صَنَعْتُهُمُ Allah şöyle diyecek: "Bugün doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür." (el-Mâide 5/119) âyetinde يَوْمٌ/yevmü kelimesini يَوْمٌ/yevme şeklinde mansûb okuması⁸⁶, yine Ebû Amr ve İbn Kesîr'in يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّالِحِينَ شَيْئاً "O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır" (el-İnfîtâr 82/19) âyetinde zaman ifade eden يَوْمٌ/yevme kelimesini mansûb olarak okumaları delil gösterilerek reddedilmiştir.⁸⁷ Birinci âyetteki يَوْمٌ kelimesini Nâfî'nin dışındaki bütün kârîler "merfû" okumuştur. İkinci âyetteki يَوْمٌ kelimesini İbn Kesîr ve Ebû 'Amr "merfû", diğer kârîler ise "mansûb" okumuşlardır.⁸⁸

48

OMÜİFD

⁸² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: ٣٤٠; Ebû Zür'a, *Hucce*, 344.

⁸³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2: 330.

⁸⁴ Zemaşerî, *Keşşâf*, 2: 393.

⁸⁵ Bahâuddin Abdullah b. Abdurrahman İbn 'Akîl el-Hâşimî el-Akîlî, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Tahâ Muhammed ez-Zeynî (Kahire: 1964), 3: 59-61.

⁸⁶ Dâni, *et-Teyisr*, 101.

⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 518; İbrahîm Âl İsmâil, *'İlmu'l-kıraat*, 424-425.

⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'*, 674.

4.Kıraatlerin İ'râb Kurallarının Çeşitlendirilmesine Etkisi

Kıraatler kimi zaman nahivcilerin kelimelerin i'râbı yönünden ihtilafa düşerek birçok vecih ortaya koymalarına sebep olmuştur. Bu konuda şu âyetlerdeki kıraatler örnek verilebilir.

وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ “Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır.” (el-Bakara 2/283) Âyetindeki قَلْبُهُ/kalbehû lafzını İbn Ebî Able قَلْبُهُ/kalbehû şeklinde “mansûb” okumuştur. Nahiv âlimleri bu kıraate göre kelimenin i'râbı hakkındaki görüşlerini şu şekilde beyan etmişlerdir: Mekki b. Ebî Tâlib, قَلْبُهُ/kalbehû kelimesinin temyiz olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm, bu görüşün zayıf olduğunu ifade ederek قَلْبُهُ/kalbehû kelimesini mef'ûlün bih veya اِنَّ/inne'nin isminden bedel olarak i'râb etmiştir.⁸⁹ Zemahşerî, اِنَّ/inne'nin haberi, قَلْبُهُ/kalbehû'nun ise fail olduğunu, yine قَلْبُهُ/kalbehû'nun mübtada, اِنَّ/inne'nin da mukaddem haber olmasının caiz olduğunu söylemiştir.⁹⁰ Muhyiddin ed-Dervîş ise, اِنَّ/innehûdeki هُ/hû muttasıl zamirin اِنَّ/inne'nin ismi, اِنَّ/inne'nin haberi ve قَلْبُهُ/kalbehû'nun اِنَّ/inne'nin faili olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda ismi fail fiil gibi amel etmiş olur. Yani اِنَّ/inne'nin fiil, قَلْبُهُ/kalbehû failidir. Yine اِنَّ/inne'nin haberi mukaddem, قَلْبُهُ/kalbehû'nun mübtada muahhar, isim cümlesi olan اِنَّ/inne'nin haberi olduğunu söylemiştir.⁹¹

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “İbrahim onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi uğruna Allah'ı bırakıp bir takım putlar edindiniz.” (el-Ankebût 29/25) Âyetindeki مَوَدَّة/meveddete kelimesini kârîler “merfû”, “mansûb” ve “tenvinli” olarak üç şekilde okumuşlar. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Kisâî ve Ruveys merfû olarak مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ, Nâfi, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Ebû Ca'fer ve Halef tenvinli olarak مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ Hafsa, Hamza ve Ravh ise مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ şeklinde

⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 2: 572; Lebedî, *Eseru'l-Kur'ân ve'l-kirâat*, 362.

⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 324-325.

⁹¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 118; Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1: 444.

mansûb okumuşlardır.⁹² Bu kıraatlere göre i'râb bakımından اِنَّمَا /innemâdaki مَا/mâ edatının durumu şu şekilde olur: مَوَدَّةٌ/meveddetün şeklindeki merfû kıraate göre مَا/mâ الَّذِي/ellezî manasında ism-i mevsul ve اِنَّ/inne'nin ismidir. Yani اِنَّ الَّذِيْنَ اتَّخَذْتُمْوَهُمْ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ اِنَّ demektir. مَوَدَّةٌ/meveddeten şeklindeki mansûb kıraate göre ise, مَا/mâ كَافَّةً/evsânen mef'ûl ve مَوَدَّةٌ/meveddeten ise ikinci "mef'ûl" veya "mef'ûlün li elih" konumundadır.⁹³

5. Kıraatlerin Yeni Yaklaşımların Ortaya Çıkmasına Etkisi

Âyetlerin kârîlerce farklı şekillerde okunması Kur'ân'ın dil bakımından anlaşılmasında bir takım yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira kıraatler Kur'ân'ın tefsirine anlam zenginliği kazandırmaktadır.

5.1. Hasrdan Sonra Gelip Başına ف /Fa alan Muzâri Fiilin Nasb Edilmesi

OMÜİFD

Hasrdan sonra gelip başına ف/Fâ alan muzâri fiilde esas kural merfû okunmasıdır.⁹⁴ Ancak bazı Nahivciler kimi kıraatler sebebiyle bu gibi muzârielerin mansûb okunabileceğini savunur. Şöyle ki:

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Allah) "Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da olur." (el-Bakara 2/117) Âyetindeki فَيَكُونُ/feyekûnu fiilini kıraat imamları genel olarak "merfû" okurken, İbn Âmir فَيَكُونُ/feyekûne şeklinde "mansûb" okumuştur.⁹⁵ İşte yeni yaklaşım olan bu kural, İbn Âmir'in mansûb kıraatinden alınmıştır.⁹⁶ Zira يَكُونُ/yekûnu fiili âyette hem ف/fâ ile beraber kullanılmış hem de hasr edatı olan اِنَّمَا/innemâ'dan sonra gelmiş, bu yüzden mansûb okunmuştur. Ferrâ, فَيَكُونُ/feyekûne mansûb okuyuşun olamayacağını söyler ve فَيَكُونُ/feyekûnu kıraatini kabul eder.⁹⁷

⁹² Dâni, *et-Teyşîr*, 173. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 343.

⁹³ Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed b. Seriyî b. Sehl ez-Zeccâc, *Îrâbu'l-Kur'ân*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1963), 3: 920.

⁹⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 74-75.

⁹⁵ Ebû Zür'a, *Hucce*, 111; Mekî b. Ebî Talib, *Keşf*, 260.

⁹⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 220.

⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Gündüzöz, *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*, 84, 85, 86, 91, 97.

Zira ona göre فَيَكُونُ /feyekûnu fiili يَقُولُ/yeqûlü fiiline cevap niteliğindedir. Yani فَيَكُونُ فَيَقُولُ فَيَكُونُ demektir.⁹⁸ Mekkî b. Ebî Talib, mansûb kıraatin problemlili ve zayıf olduğunu, كُنْ/kün'ün emir değil haber manasında olduğunu, فَيَكُونُ/feyekûne'nin كُنْ/kün'ün cevabı olmadığını, cevabın ف/fâ ile birlikte muzâri fiil olduğunu söyler.⁹⁹ Üşmûnî, يَقُولُ/yeqûnu fiilinin ف/fâ ile beraber kullanılmış olmasının nasbı için yeterli olmadığını belirtir.¹⁰⁰

5.2. Fiili Muzâriyi Nasb Eden أَنْ/En'in Amel Etmeyen مَا/Mâ-i Masdariyye'ye Hamledilmesi

Masdar manası kazandırmak için mâzî veya muzâri fiillerin önüne gelen أَنْ/en muzâri fiilin başına geldiğinde esas kural gereği onu mansûb yapar.¹⁰¹ Nitekim وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي "O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur." (eş-Şuarâ 26/82) Âyetinde أَنْ/en-i mastariyye olduğundan muzâri fiili nasb etmiştir.

Bazı nahiv bilginleri, أَنْ/en'in mâ-i masdariyye'ye hamledilerek amel ettirilmeyip kendisinden sonra gelen muzâri fiilin merfû olmasının uygun olduğunu söylemişlerdir. Bu kural İbn Muhaysın'ın (ö. 123/741) وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ "Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler" (el-Bakara 2/233) âyetinde أَنْ/en'den sonra gelen يُنَمِّ/yütimme mansûb muzâri fiili أَنْ/en yütimmu şeklindeki merfû kıraatiyle kabul edilmiştir. İbn Muhaysın أَنْ/en'in, amel etmeyen mastariyye olduğunu ve herhangi bir görevinin bulunmadığını söyler.¹⁰² Zemahşerî, âyetin bu kısmının أَنْ/en' in مَا/mâ' ya benzemesinden dolayı merfû olarak أَنْ/en yütimme ve أَنْ/en yütimmu şeklinde okunduğunu ifade eder.¹⁰³

⁹⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 74-75.

⁹⁹ Mekkî b. Ebî Talib, *Keşf*, 261.

¹⁰⁰ Üşmûnî, *Menhecû's-sâlik*, 3: 565; Mekrem, *Eseru'l-kirâati'l-Kur'âniyye*, 96.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 1: 27-28.

¹⁰² Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 1: 124.

¹⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 275.

5.3. لَات/Lâte'nin Harfi Cer Gibi Amel Etmesi

لَات/lâte'nin amel edip etmediği hususunda ihtilaf vardır.¹⁰⁴ Sîbeveyhi, لَات/lâte'nin nin bazı konularda لَيْسَ/leyse'ye benzediğini ve لَيْسَ/leyse gibi amel ettiğini söyler.¹⁰⁵ İbn 'Akîl (ö. 769/1367) ve modern dönemde Antuvân ed-Dahdâh, Arap dilinde لَات/lâte'nin isminin genellikle mahzûf olduğuna işaret ederek hem isminin hem de haberinin ism-i zaman olması gerektiğini ifade ederler. İbn 'Akîl, لَاتٌ جَيْنَ مَنْأَصٍ, "Ama artık kurtuluş zamanı değildi" (Sâd 38/3) âyetini buna örnek verir. Zira âyette لَات/lâte'nin ismi olan اَلْجَيْنُ/el-Hıynü lafzı mahzuftur.¹⁰⁶ İbn Hişâm, bu konuda Ahfeş'in iki görüşünü zikreder: Birinci görüşe göre لَات/lâte amel etmez. İkinci görüşe göre لَاتٌ جَيْنَ مَنْأَصٍ âyetinde görüldüğü üzere اِنَّ/inne gibi amel eder. Yani ismini nasb haberini ref yapar. Zira ona göre لَاتٌ جَيْنَ/lâte'nin haberi mahzuftur. Sîbeveyhi ve cumhura göre ise özellikle جَيْنَ/hıyne ile birlikte kullanılınca لَيْسَ/leyse gibi amel ederek ismini ref, haberini nasb eder.¹⁰⁷

Ferrâ, مُزٌ/müz ve مُنْزٌ/münzü'de olduğu gibi لَات/lâte'nin harf-i cer olarak kullanıldığını ve özellikle kendisinden sonra gelen zaman isimlerini mecrûr yaptığını ileri sürer¹⁰⁸ ve لَاتٌ جَيْنَ مَنْأَصٍ âyet-i kerimesinde لَات/lâte'den sonra gelen جَيْنَ/hıyne kelimesinin bazı kârîlerce جَيْنَ/hıyni şeklinde mecrûr okunmasını buna delil gösterir.¹⁰⁹ Sîbeveyhi ve İbn Kuteybe, لَات/lâte'den sonra gelen جَيْنَ/hıyne'nin merfû, mansûb ve mecrur olmak üzere üç şekilde okunduğundan bahsederek mansûb kı-

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Süyûtî, *Hem' u'l-Hevâmi'*, 2: 122.

¹⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 28; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, tlk. İbrâhîm Şemsüddin 1. Baskı (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 282.

¹⁰⁶ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1: 185; Dahdâh, *Mu'cem*, 274.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 1: 254; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 185; Süyûtî, *Hem' u'l-Hevâmi'*, 2: 122.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 1: 255; Süyûtî, *Hem' u'l-Hevâmi'*, 2: 124.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 1: 255; Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 8: 327-329. لَات/lâte'nin kullanımıyla ilgili şiir örnekleri için bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 397-398.

raatin tercih edildiğine, *وَلَا تَجِئُ مَنْأَصِ* şeklindeki merfû kıraatin kullanımının pek yaygın olmadığına dikkat çekerler. Zira bu kıraate göre *لَا تَجِئُ*/lâte gibi amel etmektedir.¹¹⁰ İbn Kuteybe'nin açıklamalarından *لَا تَجِئُ*/lâte'nin *لَا تَجِئُ*/leyse gibi amel etmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kur'ân'ın nahiv ilmini ve kurallarını etkilediği bilinmektedir. Çalışmamızda kıraatlerin nahiv ilmine ve kaidelerine etki edip etmediği konusu incelenmiş, kıraatlerin de tıpkı Kur'ân âyetleri gibi pek çok yönden hem nahiv ilmini hem de kaidelerini etkilediği görülmüştür. Zira kıraatler Kur'ân'ın bizzat kendisindedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın kıraatleri nahiv kurallarının oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

İncelemeye çalıştığımız ilgili âyetlerde kıraatlerin nahiv ilmine, kaidelerinin tespit edilerek vazedilmesine, teyid edilmesine, desteklenmesine, pekiştirilmesine veya iptal edilmesine büyük katkı sağladığı anlaşılmıştır. Bu bakımdan çoğunluk tarafından Kur'ân'ın ruhuna ters düşen bazı şâz kıraatler hariç diğer kıraatleri kabul etmek ve Kur'ân ilimlerine olan katkıları bakımından onlardan faydalanmak gerektiği kanaati hâsıl olmuştur. Buna karşılık bazı dilcilerin kıraatlere başvurmadıkları, mütevatir kıraatleri bile eleştirdikleri, hatta bazı dilcilerin kural tespiti ve vaz edilmesinde kıraatin her türüsünden faydalandıkları hatta şaz kıraatleri bile delil göstermekten kaçınmadıkları tespit edilmiştir.

Çalışmamız esnasında yapmış olduğumuz tespitlerden biri de işudur: İlk dönem dilcilerin kıraatlerden bağımsız olarak ulaştıkları bazı kurallar, sonraki dilciler tarafından kıraatlerden habersiz olarak ulaşılan kurallar esas alınarak bu kurallara aykırı düşen kıraatlerin eleştirilmesi ve kıraat imamlarının hatalı bulunması ya da kimi kıraatlerden habersiz olarak varılan kuralların, tespit ettikleri kıraatler ışığında düzeltilmiş olması. Buna karşın kıraatlerin dışındaki kaynakları dikkate alıp kıraatleri tenkit etme yolunu tercih etmemiş olmaları

¹¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1: 58; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, 283.

Kaynakça

- Abdulgâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.
- Abdurrahman, Ahmed Kâsım. "Eseru'l-kırâati'l-Kur'âniyye fi tevcihî'l-ma'nâ't-tefsîrî". *Mecelletü Câmiati'l-Enbâr li'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*. Enbar: ty, ss. 28-57.
- Ahfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Evsat. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Hüda Mahmûd Karaa. 1. Baskı, Kahire: Mektebe tü'l-Hânci, 1990.
- Birışık, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Dahdâh, Antuvan. *Mu'cemu lügati'n-nahvi'l-'arabî*. mür. Corc Mitri Abdü'l-Mesîh 1. Baskı, Beyrut: 1993.
- Dânî, Ebû Amr 'Osman b. Saîd b. 'Osman b. Amr. *Câmi' u'l-beyân fi'l-kıraati's-Seb'*. thk, Abdurrahim et-Tahunî-Yahyâ Murad. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Dânî, Ebû Amr 'Osman b. Saîd b. 'Osman b. Amr. *Câmi' u'l-beyân fi'l-kıraati's-Seb'*. thk, Abdurrahim et-Tahunî-Yahyâ Murad. *et-Teyşîru fi'l-kıraati's-seb'*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1984.
- Demircigil, Bayram. "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Bakışı" Sa-karya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX. Sayı: 35 (Haziran 2017).
- Dervîş, Muhyiddîn. *İrabu'l-Kur'ânî'l-kerim ve beyânüh*. Humus: Dâru'l-İrşâd li's-Şuûnî'l-Câmiyye, 1980.
- Dimyatî, Ahmed b. Muhammed e'l-Bennâ. *İt hâfu fudalâi'l-beşerbi'l-kıraati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şabân Muhammed İsmâîl. 1. Baskı. Beyrut: Mektebe tü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1987.
- Ebû Bekir Ahmed, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed (en-Nâzim). *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. thk. Cemaleddin Muhammed Şereş. Kahire: Dâru's-Sahabe li't-Türâs, 2005.
- Ebû Şâme, Şihabuddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrahim. *el-Mürşidu'l-vecîz ilâ 'ulûmin teteallakubi'l-Kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Hucet u'l-kıraat*. Thk. Said el-Afgânî. 5. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Enbârî, Kemaleddin Ebî'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Saîd en-Nahvî (ö. 577/1181). *el-İnsâf fi mesâilî'l-hulâf beyne'n-nahviyyîn el-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. 4. Baskı, Mısır: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1961.
- Fârisî, Ebû 'Ali el-Hasen b. Abdülgaffar en-Nahvî. *el-Hucet u'fi 'ileli'l-kıraati's-seb'*. thk. Âdil Ahmed Abdilmevcud-Ali Muhammed Muavvad. 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

- Ferrâ, Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. 3. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Gündüzöz, Soner. *Kur'ân'ın Eşsiz Dili Kur'ân'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap*. 1. Baskı, Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Hafeyân, Ahmed Muhammed Abdussemû'. *Eşheru'l-mustalahât fi femi'l-edâ ve 'ilmi'l-kıraat*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- İbn 'Akîl, Bahâeddin Abdullah b. Abdurrahman el-Hâşimî. *Şerhu İbn 'Akîl alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Tahâ Muhammed ez-Zeynî. Kahire: Mektebetü ve Matbaatu Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduhû, 1964.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osman. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kıraati ve'l-îzâhi anhâ*, thk. Ali b. Necdî Nâsîf Abdülfettah İsmâil Şelbî. Dâru Sezkin li't-Tibaati ve'n-Neşr, 1986.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerriyyâ. *Mekâyisü'l-luga*. thk. Abdüselâm Muhammed Hârûn. 2. Baskı. Mısır: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1972.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi kıraati's-seb'*. thk. Abdulâl Sâlim Mekrem. Dâru's-Şurûk, Kahire 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Celâleddin b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-lebîb an Kütübi'l-e'ârîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülme'cid, Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ty.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Celâleddin b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Evdahu'l-mesâlik İlâ Elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ty.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Celâleddin b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellü's-sadâ*. İstanbul: Arslan Yayınları, ty.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîne verî. *Te'vilü müşkilü'l-Kur'ân*. thk. İbrahîm Şemsüddin. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-'arab*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- İbn Mâlik, Cemâleddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Endelusî. *Şevâhidü't-Tavdîh ve't-tashîh li müşkilât il-Câmi'is-Sahîh*. thk. Tahâ Muhsin, 2. Baskı. Bağdat: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir. *Kitâbu's-seb'a fi'l-kirâât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- İbn Ya'îş, Muva'ffakuddîn Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali el-Mevsâlî. *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed Ali b. Yûsuf *Muncidu'l-mukriin ve Murşidu't-tâlibîn*. Kahire, ty.

- İbnu'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. tsh. Ali Muhammed ed-Dabba. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- İbrahîm Âl İsmâil, Nebîl b. Muhammed. *İlmü'l-Kırâat, neş'etuhû, etvâruhû ve eseruhû fi'l-'ulûmî's-şer'iyye*. tak. Abdulaziz b. Âleş-Şeyh. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 2000.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. 1. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraati*. 4. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Kurt, Yaşar. *Kıraat Tarihinin Meseleleri*. Samsun, 2013.
- Kudât, Muhammed Ahmed Muflih - Şükrî, Ahmed Halid-Muhammed Hâlid Mansûr. *Mukaddime fi 'ilmi'l-kıraat*. 1. Baskı, Amman: Cem'iyetü Ummâlî'l-Matâbi't-Taâvuniyye, 2001.
- 56 Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Ensârî. *el-Câmi'uli ahkâmi'l-Kur'ân*. 3. Baskı. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967.
- OMÜİFD Lebedî, Muhammed Semîr Necîb. *Eseru'l-Kur'ân ve'l-kurâ'ât fi'n-nahvi'l-'arabî*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî's-Sakâfiyye, 1978.
- Mahzûmî, Mehdî. *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fi dirâsâti'l-luğa ve'n-nahv*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'r-Raidî'l-'Arabî, 1986.
- Mekki b. Ebî Tâlib Muhammed el-Kaysî. *el-Keşfan vücihi'l-kıraati's-seb'*. thk. Muhyiddin Ramazan. 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Mekrem, Abdülâl Salim Ahmet Muhtar Ömer. *Eseru'l-kurâ'ati'l-Kur'âniyye fi'd-dirâsâti'n-nahviyye*. Kuveyt: Müessesetü Ali Cerrâh es-Sabâh, 1978.
- Mekrem. *el-Kur'ânul-kerîm ve eseruhû fi'd-dirâsâti'n-nahviyye*. 2. Baskı. Kuveyt: Müessesetü Ali Cerrâh es-Sabâh, 1978.
- Muhaysın, Muhammed Salim. *el-Kırâat ve eseruhâ fi 'ulûmî'l-'arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1984.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbu'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Maarif, 2008.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*. thk. Muhammed Surûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Sıbeveyhi, Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: 1988.

- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem'u'l-hevâmi fî Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdulâl Salim Mekrem. Kuveyt: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşhuri'n-nuhât*. Dâru'l-Menâr, by 1991.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İliminin Talimi*. İstanbul İşaret Yayınları, 1990.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. 1. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Üşmûnî, Şerhu'l-Uşmûnî (*Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyetü İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, ty.
- Yüksel, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerim'de Harfler ve Edatlarla Te'kid*. 1. Baskı. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Yüksel, Ahmet. "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. Cilt. 17, sy. 3, 2004, ss. 171-183.
- Zebîdî, Muhibbuddîn Ebû Feyz es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî el-Vâsıtî el-Hanefi. *Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: 1975.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Seriy b. Sehl el-Bağdâdî. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Eybârî. el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Kahire 1963.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer el-Havârizmî. *el-Keşşâf an kakikâti't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- İlmîyye, 1424/2003.
- Zemahşerî. *Esasu'l-belaga*. Daru Sâdır, Beyrut 1965.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ty.
- Zerkeşî, Be drüddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 2. Baskı. İsâ el-Bâbi el-Halebî ve Şurakâuhû, Halep 1972.

